

Az Academia Istropolitana

A pozsonyi óváros központjának, a Jirásek (azelőtt Ventur) utca 3-as számú háza régen a prépostság és a királyi kúria épülete volt. Az eredetileg későgot stílusú épület magán viseli a korai reneszansz jegyeit. A XV. században pénzverde működött itt, s innen ered az Altes Münzhaus — Régi Pénzverőház — elnevezés. A pénzverés jogát Zsigmond király adta Pozsony városának, ugyancsak tőle kapta a város ma is használatban levő címerét. Az idők folyamán az épület többször cserélt gazdát. Többek között ebben az épületben működött a Mátyás király által alapított humanista egyetem, az *Academia Istropolitana*.

Épületének felkutatása sok téves találgatásra adott alkalmat. A kérdést azután Rímely Károly¹ döntötte el végérvényesen. A pozsonyi prépost és a káptalan 1544. és 1546. évi periratai alapján kimutatta, hogy az Academia Istropolitana a Szt. Mártonról elnevezett koronázó székesegyháztól keletre eső, homlokzatával a Ventur utcára néző, a Régi Pénzverőház néven ismert épületben volt. A Gmaitel örökösöktől az épület fele háramlás útján a király tulajdonába került — ezt Mátyás király az egyetem céljaira adományozta —, az épület másik felét hatszáz arany forint saját pénzen az esztergomi harcegrímás vásárolta meg az egyetem számára. Az érsek tanácsára a szomszédos, a pozsonyi prépostság tulajdonában levő telek egy részét szintén az egyetemnek adományozta a király. Az egyetemet hivatalosan 1467. július 20-án nyitották meg ünnepélyes keretek között. Tanulmányi szervezet tekintetében ez volt Magyarországon időrendben — a második teljes egyetem.

Az egyetemeket a XIII. század második fele óta *studium generalenak* nevezték, ahol a studium nemcsak a tanulást, de a tanfást is jelentette; a generale kifejezés pedig az egyetem teljességén, egyetemességén kívül azt is mutatta, hogy az előadások nyilvánosak és bármelyik országból látogathatók.

Mátyás király az Olaszország felől érkező humanista szellem hatására célul tűzte ki, hogy uralkodásának emlékét az utókor számára valamilyen módon megörökítse. Ilyen törekvései nyomán keletkezett a pozsonyi egyetem is. De ettől eltekintve is érdeklődött a hazai közművelődés és a közoktatásügy iránt, s felismerte az egyetem létesítésének a szükségességét. Mindjárt trónralépése után, amint megerősítette hatalmát, megtette a szükséges lépéseket az egyetem alapítása érdekében. Udvara legkiválóbb humanistáival, *Vitéz János* tudós esztergomi érsekkel és *Csezmiczai János*,² néven Janus Pannonius tudós költővel együtt munkához látott.

A kor előírásai szerint egy új egyetem alapítása és működése csak abban az esetben volt érvényes, ha azt valamelyik felsőbb hatalom engedélyezte. Mátyás uralkodói hatalmánál fogva kiadhatott volna alapítólevelet az új egyetem számára, csak hogy ez csupán az ország határain belül lett volna érvényes, Mátyás pedig nem korlátolt jogú, hanem teljes hatáskörű egyetemet kívánt alapítani. Azt akarta, hogy egyeteme a végzett hallgatóknak az összes több külföldi egyetemre is teljes joggal megadhassa a tanításra való jogosítványt. Ezért volt szükséges, hogy nála is magasabb rangú hatalmas-

1 Rímely Károly (1825—1904) beszercebányai püspök, egyházi író. Számos tudományos cikk, értekezés, szentbeszéd írója. Ő volt Rudolf trónörökös, Gizella és Klótild hercegnők magyar-tanára.

2 A spanyolországi Sevillában levő Colimbina Könyvtárban Csapodi Csaba kandidátus, a Magyar Tudományos Akadémia kézirattárának nyugalmába vonult vezetője két, eddig ismeretlen Janus kódexet talált a közelmúltban. Az I. kódexben Janus Pannonius epikus és legutolsó művel vanak összegyűjtve. A II. kódex tíz elégiát, százharminc epigrammát és száz Janus Pannonius fogalmazta, többségében Mátyás király nevében írt levelet tartalmaz. Ennek az utóbbinak van a legnagyobb jelentősége. (Ld.: Magyar Nemzet, 1977. I. 5.)

ság jóváhagyja az alapítást. Választania csak a katolikus egyház feje, a pápa és a keresztény államok névleges feje, a római császár között lehetett. Mátyás nem volt jó viszonyban III. Frigyes császárral, ezért nem fordulhatott hozzá ebben a jelentős ügyben. Egyedüli megoldás volt, ha az egyház fejéhez fordul és tőle szerzi meg a szükséges engedélyt.

1465 tavaszán Mátyás budai udvarából fényes követséget küldött Rómába. A követség élére az Itáliában már ismert *Csezmiczei János* pécsi püspököt és *Rozgonyi János* erdélyi vajdát állította. A pápának szánt adomány is méltó volt a küldöttséghez: a húszezer darab arany pompás verete minden bizonnyal sokat nyomott a latban a kérés teljesítésekor.

A küldöttség vezetője a nyilvános és az első magánkihallgatáson még nem tett említést az egyetemről. Ezt később, egy következő magánkihallgatáson terjesztették elő. A kérvényben Mátyás előadta, hogy nagy kiterjedésű országában ez idő szerint egyetlen egyetem sem működik. Ezért olyanok, akiket tehetségük alkalmassá tenne a tudományos pályára, gyakran kénytelenek félbeszakítani tanulmányaikat, mert szegénységük és a nyelvi nehézségek miatt külföldi egyetemre nem juthatnak el. Az engedély elnyerése érdekében a kérvényben a pápa érdekeit is ki kellett domborítani. Mátyás király rámutatott arra, hogy az egyházra nézve nagy veszteséget jelent az egyetem hiánya, mert nincsenek kellő tudományos felkészültségű férfiak, akik az eretnekséggel szemben felvehetnék a harcot szellemi téren. Az érvelés jónak bizonyult: a pápa teljes mértékben hozzájárult az egyetem alapításához. Engedélyezte a négy (bölcseleti, jogi, orvosi, hittudományi) tudományág megszervezését a bolognai egyetem mintájára. A pápa hozzájárulása a szokásos módon neve kezdőbetűjének (P) ellenjegyzésével történt és saját kezűleg rávezette a kérvényre: *Történjék meg az alapítás ügy, ahogyan kéri.*

Az egyetem szervezésének sok gondját Mátyás király Vitéz Jánosra bízta. A nagy tudású érsek a feladatot két év alatt elvégezte. Nagy gondot jelentett az egyetem számára kiváló tanárokat szerezni. Ebből a célból megbízottait elküldte Franciaországba, Olaszországba, Ausztriába, hogy tárgyaljanak jónevű tanárokkal és nyerjék meg őket a pozsonyi egyetem számára. Ilyen meghívás alapján került ide a bécsi egyetemről *Regiomontanus*.³

Pozsony város hatósága is kitett magáért. Az egyetem épületének átalakítását és a berendezés költségeit is magára vállalta. A városba érkező tanárokat kellő tisztelettel fogadta, a város polgármestere megvendégelte őket.

Az *Academia Istropolitana* huszonhárom évi sikeres működése után — nagy alapítójának halálával — megszűnt. Alig másfél század múltán ismét közel állt ahhoz, hogy új életre támadjon: II. *Ferdinánd* király 1625. november 20-án arról értesítette Sopronból a pozsonyi káptalant, hogy az új egyetemet Pozsonyban kívánja felállítani. A terv azonban nem valósult meg. Az ellenreformáció szellemi vezetésére hivatott egyetemet tíz évvel később Nagyszombatban alapította *Pázmány Péter* érsek, II. *Ferdinánd* hozzájárulásával.

A háborúk zivatarában elpusztult *Academia Istropolitana* szellemi örököse 1914. október 3-án az Erzsébet Tudományegyetem lett, amelyet rövid négyéves működés után — az I. világháború befejezésekor — 1918-ban Pécsre helyeztek.

Vörösmarty Géza

³ Eredeti neve *Johann Müller* (1436–1475), német csillagász. Mátyás meghívására Pozsonyba jött, de csak rövid ideig volt itt. A csillagászat sokat köszönhet neki, fő érdeme, hogy az égbolt látszólagos mozgását az idő mérésére használta fel.

A budapesti Mártírok útja

A Margit-híd elkészültével, illetve 1876-ban történt forgalmi átadásával felmerült a terv, hogy a pesti oldal gyűrűs, sugaras úthálózati szerkezete Budán is folytatódjék, töltsé be azt a szerepkört, amelyet a pesti oldal igényei már korábban a városkerkezeti követelményeknek megfelelően hoztak létre. A történelmi múltú belső városmag körül, a Várhegy és a környező városrészek peremén alakult ki az a körút, mely Buda legsűrűbben lakott belső részeit foglalja keretbe.

A budai Várhegy és a Rózsadomb között fekvő természetes völgszerű átjárón már a rómaiak idején is fontos út vezetett keresztül. A középkorban pedig ez az útvonal különösen jelentős volt, mivel a dunai átkelőhelyhez, a Jenői révhez vezetett.

A tatárjárás után Budának a Várhegyen kialakult külvárosa — Szent Péter város, a mai Vízáros magja — a korabeli országos forgalmat is lebonyolító út mai Széna tér és Bem József utca közötti szakasza mentén terült el. A későbbiekben kiépült városfalon kívül maradt út továbbra is országos közlekedési szerepet töltött be, a török uralom alatt és utána is jelentőségét mindig megőrizte. A városfalon kívül, azzal párhuzamosan húzódó út a török utáni időkben mintegy két évszázadig a Landstrasse nevet viseli. Ennek megfelelő szakasza a mai Széna tértől a Bem József utcáig Obere Landstrasse, majd a városfalon kívül eső része Alte Hauptgasse néven szerepel, míg a mai Margit-hídig terjedő része a Bischofgasse nevet viseli. Ezeket az utcaneveket 1870-től magyarul használják, mint Felső-országút, Ó Fő utca és Püspök utca.

1870-ben Alsó Főútnak nevezik az Ó Fő utca Bem József utca és Püspök utca közötti szakaszt. Az alsó Fő-út a mai Frankel Leó útig terjedő szakasza a Török utca nevet kapja. A Püspök utca neve nem változott.

A Felső országút 1875 óta Ország út, 1879 óta pedig Margit körút nevet viseli hivatalosan.

A híd előtt szabadon hagyott területről indul ki a budai körút, az egykori régi történelmi „Vízáros” védőfala mentén, az ősi országút nyomvonalán. Kezdő része a II. kerületet átszelő Margit körút, mely a Széna térig terjed. Rendezésekor a régi Fő utat és a környezetét: a Bem József utcát és a teret, valamint a Frankel Leó út egy részét fel kellett tölteni. Az útvonal mentén éktelenkedő egykori téglavetők természetesen tovább már nem voltak tűrhetőek. Így a Statisztikai park területén éktelenkedő Klemm-féle téglavetőt, majd az egykori „Gödör”-nek nevezett és a Budai Torna Egy-let épülete alatt levő Christen-féle téglavetőt a Széll Kálmán téren, illetve a mai néven Moszkva téren, meg kellett szüntetni, majd parkosítani.

Az ősi alsó várost védő fal lebontása után kezdődött az évszázadokat kiszolgáló országút átépítése. A városfal egykori maradványa ma is látható a Bem József utca elején levő egyik ház belső udvarán és a Mártírok útja 66. számú telek mentén, emléktáblával megjelölve. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa az 1874. évi jelentésében a második kerületi Országút városrészeiről szólva előrelátóan kiemeli, hogy „ennek jövő alakzatára kiváló befolyással bírand az új híd megnyitása, mely az egész környék módosítását vonja maga után.”

A Margit körút 1892—94. között épült ki a Fővárosi Közmunkák Tanácsa tervezésében és költségén, majd 1894. év végén további fenntartás és gondozás végett átadta a fővárosnak. A Margit körút forgalmi jelentősége igen megnövekedett, mikor a kormány 1885-ben leszállította a hídvámot, hogy a forgalom a történeti becséért is féltett Lánchídról a Margit-hídra terelődjön.

A kocsit-burkolat a lovakkal vontatott nehéz teherkocsik igénybevétele miatt és az állati paták jobb kapaszkodása érdekében bazalt kockaköböl készült. Ezt a burkolatot évtizedeken át fenntartották.

Egy 1890 körüli kép a Margit körút 29. sz. ház környékén földszintes házacskák sorait mutatja kocsibehajtókkal, csak a háttérben rajzolódik ki egy háromemeletes bérház, jelezve, hogy a körút nagyvárosias beépítése megkezdődött. E képen már kettős sánpár látható a gyalogutak mellett.

A körutat szegélyező régi kis falusi házakat egyszerű szőlős gazdák, szőlőművelő kétkezi napszámosok lakták, akik a Rózsadomb még teljesen beépítetlen szabad területén telepített híres bort adó szőlőkkel foglalkoztak. A múlt század utolsó évtizedeiben azonban a filoxera tönkre tette a szőlőket és ezzel az emberek megélhetését is. A kis házakban műhelyek létesültek, vagy a közeli Ganz-féle vasöntőében helyezkedtek el.

A Rózsadomb kopaszága is megszűnt. A tehetős polgárok egymás után vásárolják a telkeket és megkezdődik a beépítése. 1890 körül még csak a Kálvárián kívül, a Gül baba oszlopcsarnokos épülete és a háromtornyos Woerner-villa jelzi a megkezdett építkezéseket. Maga a hídfő környéke még pusztaság, csupán az Irgalmas kórház magányos épülete vonja magára a figyelmet.

Ma azonban a budai oldal egyik legforgalmasabb és nehéz tehergépkocsikkal igénybe vett útvonala. Három-hatemeletes házak szegélyezik, világvárosi ütdér-szerű lüktetése, üzlethálózata, kormányzati és kereskedelmi központok nagyban emelik jelentőségét. Közvetlen közelében találjuk az észak-budai forráscsoport körül épült nagyhírű gyógyfürdő-központot.

Műemléknek nyilvánított eépületek: a 14. sz. ház (a mai Paksi halászcseréda), a 25. sz. alatti Ferencsek temploma (1753—70 között építette *Nepauer Máté*), a 66. sz. alatti telket övező, a középkori budai alsó városfal megmaradt és 1950-ben lépcsőzetesen épített, kúposcsereppel lefedett részlete. Ezek történelmet ismertető emléktáblákkal vannak megjelölve.

A világháború során felrobbantott ún. Regent-ház helyén 1959. évben épített hatemeletes lakóház és a vele szemben épült korszerű, ún. „Szivárvány-ház” bérpalota mintegy a Rózsadombra vezető utak kapujának tekinthetők. Szép betekintés nyílik itt a gyönyörűen parkosított szabad területre, háttérben — a kép lezárásaként — a dombtetőn épült kerületi tanásház épületére.

Elsőnek a kiváló magyar mérnök és feltaláló, *Mechwart András* (1834—1907) szobra (*Kocsis András* műve) fogad, melyet 1965-ben avattak fel. A nagy park az ő emlékére kapta a „Mechwart-liget és tér” hivatalos nevet. Közhasználatban azonban egyszerűen a Mechwart tér elnevezésével szerepel, és a tanácsi intézmények is e név alatt szerepelnek.

A közeli Ganz Vasöntöde egykori emlékéit a mai Öntödei Múzeum idézi. A kéregöntéses vasúti kerekék készítésével világhírnévre szert tevő és a magyar nehézipart megteremtő, gyáralapító *Ganz Ábrahám* halála után a Ganz Műveket Mechwart András vette át, aki a világ első kéregöntéses malomipari hengerszékét találta fel. Ezzel forradalmasította a világ malomiparát és ennek nyomán a hazai malomipar is fellendült. Ő hívta létre a gyár elektromos részlegét és ezzel megalapította a magyar villamosipart. Részt vett továbbá a transzformátor feltalálásának társas munkáiban is.

A budai körút egységes és végleges kiépítése után a történelmi múltú Országút, Alsó Főút és Püspök utca a Margit körút nevet kapja Árpádházi Boldog Margit emlékére. 1945-ben a Fővárosi Közmunkák Tanácsa a körútnak a Mártírok útja elnevezést adja, az útvonal névtáblája mellé helyezett emléktábla szövege szerint: „A német megszállás és nyilas terror áldozatainak emlékére, akiket a honvéd törvénytörők fogházába hurcolt és ott vértanúként kivégezt a magyarságot elnyomó erőszak.”

Dr. Várday György

Biharország helytörténésze

Akik *K. Nagy Sándor* nevét olvassák — gondolom —, kevesen idézhetik fel emléket magukban. Sorsa azonos lett barátja, *Sándorfi József* híres színházi szakemberével, akiről 1884-ben a Vasárnapi Újság egyik számában írt megemlékezését így kezdi: „Egy érdemes ember, akit kortársai fölemeltek, bálványoztak, eltemettek és elfeledtek.”

Elfeleedtük volna? Nem, csak már nem érezzük eléggé magunk között, szinte névtelenül húzódik meg az egyre távolodó múltban. Könyvei — 52 kisebb-nagyobb írása és több mint száz újságcikke — szerényen sorakoznak a könyvtárak polcain, pedig közülük sok már forrásmunkának számít.

1846. szeptember 6-án született Nagykerekében a képen látható — napjainkban már omladozó — parasztházban egy 4 holdas kisparaszt ötödik gyermekeként. Elemi iskoláit falujában végezte és szegénységük miatt nem tudott volna tovább tanulni. Tanítója és a lelkész azonban nem nyugodtak ebbe bele és segítségére siettek. A szülők meggyőződésével és többszöri nógatásával elérték, hogy a jól tanuló kis Sándor 1861—62-ben beiratkozott a debreceni kollégiumba, ahol kezdetben szolgadiák, majd végül ösztöndíjasként végzi el 1868-ban középiskoláit. Most már nem áll meg, tovább tanul. Beiratkozik a kollégium jogi karára, de egy év után átmegy a nagyváradi Jogi

Akadémiára, s itt fejezi be tanulmányait 1873-ban. A kiváló fiatal joghallgatót az országos hírű *Ritook Zsigmond* alkalmazza irodájában ügyvédbojtárnak, majd később az iroda vezetőjének. 1876-ban ügyvédi vizsgát tett, 1885-ben alügyésznek nevezték ki. Ekkor már közismert jogász, szakíró és emberbarát. Fáradhatatlan meggyőző és szervező munkával hozatja létre Nagyváradon a Rabsegélyző Egyesületet, melynek első titkára volt. Szóval és írásaival segít az önhibáján kívül a törvény nem ismeréséért, tudatlanságukért börtönbe jutottakon neveléssel, erkölcsi és törvényismeret-oktatással. Felkészítette őket arra, hogy visszatérve a társadalomba hasznos polgárai legyenek a hazának. Fáradozása eredményes volt. Munkáját felettesei is elismerték és néhány év múlva 1897-ben a pestvidéki törvényszékhez nevezték ki bírónak. Itt dolgozik és él egészen nyugdíjbameneteléig.

Amikor alügyészként járja Bihart, akkor érlelődik meg benne a hon ismeretének írásos népszerűsítése. Megyei hivatalos útjain — szerencséjére, de a mi szerencsénkre is — gyalog, lóháton vagy szekéren közlekedhetett. Azon kevesek közé tartozott, akiket nem vonzott a szalonok világa, mert igazán jól és biztosan a természetben érezte magát. Nemcsak nézte, hanem látta és mélyen át is érezte az itt lakó népek mindennapi gondját, baját. Ez írásaiból gyakran kicsendül.

Útjain mindent szorgalmasan feljegyzett s ezekből a jegyzetekből született azután meg a *Biharország*. Útirajzok c. munka 3 kötetben. A könyv a nagy sikerre való tekintettel 1883—88 között három kiadásban jelent meg Nagyváradon és Budapesten. További munkái: A székelyföld és az Al-Duna. Útirajzok (1883) — Régi Biharmegyéről, Könyvek és térképek ismertetése a XVII. és XVIII. században (1881) — Biharmegye földrajza (1886) — Turin-Páris. Útileírások (1889) — Párisból haza. Útirajzok (1891) — Nagyvárad természetrajza (1890) — Biharon át. Útilevél a Körös és Aranyos mellől (1891). De sorolhatnánk a hasonló tartalmú cikkeit is.

Irodalmi tevékenysége azonban nemcsak a honismereti munkásságra szorítkozott, hazaszereteten kívül emberszeretete is írásra sarkallta. Naponként látta az egyszerű emberek elmaradottságát, kiszolgáltatottságát és ezen szeretett volna segíteni népszerű jogi ismereteket terjesztő írásaival, mint a Bűn és bűnhődés, vagy a büntető törvénykönyv példákban (1889) — Csend és rend legyen! A kihágási büntető törvénykönyv

példákban (1879) — Gazdasági munkások törvénykönyve. A munkaadók és a mezőgazdasági munkások közötti jogviszony szabályozásáról szóló legújabb törvény magyarázata (1898, ez német, román, szerb, szlovák nyelven is megjelent). Végül pedig az Ügyes bajos ember könyve. Utbaigazítás minden bajban, a mindennapi életben előforduló összes törvények és rendeletek nyomán (1898 és 1902-ben két kiadásban jelent meg.) Ez utóbbi munkájának előszavában így írt könyvének céljáról: „Sok fáradságtól, költségtől és bajtól megmenekülhet, aki követi útbaigazításomat. Vegyéek hasznát azok, akiknek szántam. Fogadják szívesen ezt a könyvet az én falusi atyámfiai és használják egészséggel.” Talán még csak annyit, hogy a honismereti és jogi ismereteket népszerűsítő írásain kívül más műfajokban is tevékenykedett. Ezek közül csak egyet említek, A jobbágyság története Magyarországon címűt.

Bármilyen magas beosztásban volt, vagy társadalmi körben fordult is meg, józan életű és szerény maradt, és sohasem feledkezett meg szeretett falusi atyafiáiról. Gyakran vissza-visszatért szüleihez, szülőfalujába új erőt meríteni.

Nyugdíjba vonulása után visszaköltözött ifjúsága első sikereinek színhelyére, Nagyváradra. Itt tovább írt, dolgozott és jóléti, társadalmi funkciókat töltött be haláláig, 1921. november 26-ig. Végakarata szerint — a korábban Budapesten meghalt, s Nagykerékbe szállított — felesége sírja mellé temették el.

Szűkebb pátriájában nem feledték el. 1973-ban lepleztük le a Megyei Honismereti Tanácskozás és a Nagykeréki Községi Tanács emléktábláját. A megyei természetbarátok pedig minden évben életéről és munkásságáról szóló előadással és koszorúzással emlékeznek meg halálának évfordulójáról. A megemlékezés és a koszorúzás után a Bocskai várkastélyban levő állandó kiállításon a vidék történetével és jelenkori fejlődésével ismerkednek meg az ünnepség résztvevői. Az emléktűrák egyre népszerűbbek. 1977-ben is különvonattal 412 fő részvételével rendeztük meg az V. K. Nagy Sándor túrát.

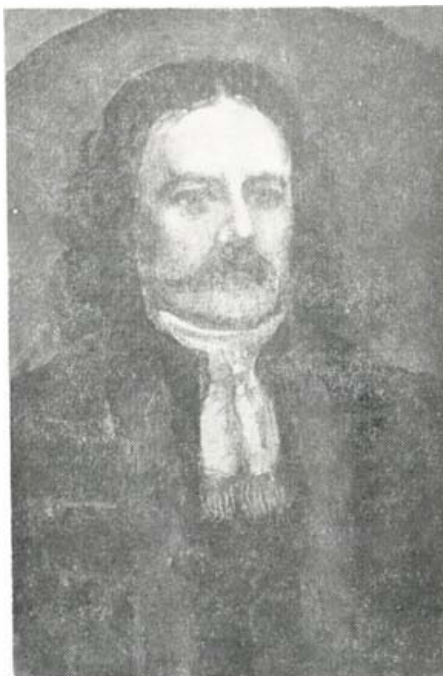
Haranghy György

A koltói „Petőfi somfa” eredete

Két kiemelkedő történelmi alak — *II. Rákóczi Ferenc* és *Petőfi Sándor* — és két korszak emlékét őrzik napjainkban is a koltói somfa. Többnyire *Petőfi somfája*-ként ismerik, pedig gyökerei a kuruckorba nyúlnak vissza. Így tartja ezt az apáról fiúra szálló hagyomány. Koltói látogatásaim emlékeként lakásom díszeként őrzöm a somfa bekeretezett leveleit, míg egy másik ágat az isaszegi falumúzeum gyűjteményének adományoztam.

Gyermekkorom óta izgatta fantáziámat, hogy a hagyománynak van-e valós alapja, s ha igen, annak mi a bizonyítéka? A hagyomány pedig igaznak bizonyult s azt a legilletékesebbek: *II. Rákóczi Ferenc* emlékirata, ifj. *Teleki Mihály* naplója és *Teleki Sándor* ezredes emlékei erősítik meg.

A történet színhelye Kővár vidéke, ahol a Nagybányától 10 kilométerre délre fekvő Koltótól további 6 km-re délkeletre fekszik a Lápos folyócska melletti Kovás falu; és ismét további 7—8 km-rel délebbre áll az egykori Partium és Erdély határát védő Kővár vára. Ezen a vidéken (amely a Teleki család birtoka volt) játszódik le a múltba visszanyúló történet, amelynek két emléke maradt fenn.

Csizmadia Bozga Kovási Gergely

Kővár vára 1869-ben

Az első szerint II. Rákóczi Ferenc generálisa és gazdasági „gubernátora”, ifj. Teleki Mihály jobbágyának vagy familiárisának, a kis Kovás faluban lakó *Csizmadia Bozga Kovási Gergely*nek „dolga volt Rákóczival”. A másik hagyomány pedig az, hogy a koltói somfa csemetéjét még Rákóczi szabadságharca idején ültették el.

Hogy mi volt ez a kapcsolat? — ma már nem állapítható meg pontosan, de Bozga Gergely korábbi katonaéletét ismerve — miszerint az 1690. évi zernyesti csatában hat testvérel együtt Teleki Mihály erdélyi kancellár egyik testőre volt — most is valami testőri vagy bizalmas szolgálatra kell következtetnünk. Ez tűnik ki a hadtörténeti adatokból is.

1705 novemberében, a zsbói csatateréről visszavonulóban, Kővár várát is meglátogatta a fejedelem. Itt tárgyalt ifj. Teleki Mihály várkapitánnyal. Rákóczi a vár előtti Kovás faluban pihent meg, ahol a kuruc sereg is tábort vert. A fejedelem itt kezdte meg a kuruc haderő átszervezését és innen lovagolt fel a 407 m magas hegyen 1390 körül épült erősségbe.

Ifj. Teleki Mihály így emlékezett meg naplójában a november 19. és 24. közötti napokról: (November 18.) „Indultam az f. fejedelem eleiben.” — (XI. 19.) „Érkezett őfelsége Kovásra, én eodem die jöttem Kővárban.” — (XI. 21.) „Az felséges fejedelem bejött Kővárban. Ebédelni ő felsége ott volt, generális *gr. Forgáts Simon*, az frater orator (francia követ), és generális *gr. Eszterházi Antal* úr ott voltanak. Ez napon ő felsége Kővárból kijő és hálni Kovásra megyen. Én benn maradok.” — (XI. 22.) „Kimentem Kovásra.” — (Nov. 24.) „Urunk ő felsége Kovásról elindul, én is meghalván mástul, utánna indulok.” (...) „Azon éjszaka mentem Kővárban, *Vay Ádám* uramat vacsorán találtam, az akkori vicekapitánynál, *Katona Mihálynál*.”

Nyilvánvaló, hogy ebben a látogatásban kell keresnünk a hagyomány alapjait, melyre az arra legilletékesebb, II. Rákóczi Ferenc is kitért emlékirataiban: „Megléhető fáradsággal vonultam vissza. Útközben megnéztem a főntebb már említett kővári várat, mely magában a szorulatban egy meredek és igen magas sziklán fekszik. (...) E várnak a tőle elnevezett kerület alája van vetve, a mi által kapitánysága elég jöve-

delmessé válik arra, hogy a főbbjei is ásítózzanak utána. (...) Kapitánya, a ki nekem már előtte kaput tárt volt, gróf Teleki Mihály vala. *A kerület lakóiból álló helyőrség élén jött élembe*; e lakosság köteles mindennel ellátni a várat. Ők bátor hegylakók, s ragaszkodnak várukhoz; ezért meghagytam mindent, úgy mint volt, nem változtatván semmi régi szokásaikban."

A Rákóczi által említett ragaszkodás emléke az is — mint azt utazásaim alkalmával tapasztaltam —, hogy a környék népe és Kovás falu lakossága, napjainkban is *Rákóczi-vár-ként* említi a kővári romokat. A faluban egyébként ma is laknak családok, akik csak a Bozga nevet használják, és él közöttük annak emléke, hogy egykor régen Gergely és fiai elköltöztek erről a vidékről.

A történethez tartozik még, amit ifj. Teleki Mihály naplójában, az 1705. november 24. kővári vacsorát követő napról feljegyzett, nevezetesen, hogy „*Vay Ádám urammal Hosszúfalvára mentem*". A Koltó szomszédságában levő falu volt akkor Teleki állandó lakhelye és ide Koltón át vezetett az országút. Egyébként Vay Ádám személye külön figyelmet érdemel a somfa eredetének időbeli meghatározásánál, mint arra Teleki Sándor emlékirataiból és az isaszegi hagyományból is következtethetünk.

A Bozga Gergelyről és Gergelytől fennmaradt hagyomány ugyancsak arra az időre és helyre vezethető vissza. Minden valószínűség szerint, mint megbízható személy testőri vagy belső házi szolgálatot láthatott el a kovási táborozás idején, és mint a vidéket ismerő „hegylakó” kísérelte urait. Így ekkor vagy az eseményeket követő időszakban szerezhetett közvetlen vagy közvetett tudomást a somfáról.

Megbízhatóságát ifj. Teleki Mihály és testvérei Sárosberkeszen, 1719. október 18-án keltezett levelükkel jutalmazták, melyben utaltak az „akkori időbeli súlyos táborozásokban véghez vitt szolgálattára”, s ezért a jobbágyságból felszabadították és „pleno possidendi jure” (a birtoklás teljes jogával) adományoztak neki földet Kovás faluban. A levelet az a *Katona Mihály*, a kővári vicekapitány hitelesítette, akinél 1705-ben *Vay Ádám* tábornok vacsorázott.

A somfa-hagyományok fennmaradását magyarázza a három család között öröklődött kapcsolat. Kovás falu lakói zömmel görögkatolikusok voltak, Bozga Kovási Gergely és fiai a református hitet követték. Református egyház pedig csak Koltón volt. A kuruc szabadságharcot követő évtizedekben a kővári vár akkori kapitánya, ifjabb *Michail Katona* tanúsította egy 1752-ben írt okiratban, hogy „Kovási Illyés urat gyermekségemtől mindétig az Helvétiai Confession értem”. Együtt jártak iskolába és Illyés „Teleki Mihály uram mellett is sürgölődött, mint gyermekekre gondot viselő ifjú”.

Ezek a hagyományok a Rákóczi szabadságharc idejére teszik a somfa eredetét s a fejedelem és ifj. Teleki Mihály visszaemlékezései mellett különös és hiteltérdemlő megerősítést kapnak Petőfi barátja, Teleki Sándor ezredes leveleiben, aki a következőket hagyta ránk: „*Van még egy somfám, kertem ékessége, a »római szent birodalmi időkből«, melynek árnyéka alatt Petőfi délutáni álmait húzta...*”

Ezzel a megjelöléssel ismét közelebb kerülünk a hagyomány által őrzött esemény idejéhez, mivel a Teleki család történetében az 1697. évvel kezdődik, és az egész Rákóczi szabadságharcot felöleli ez az idő. Teleki Mihály kancellár fiai, ifj. Teleki Mihály és testvérei ugyanis ebben az évben kapták „a birodalmi gróf” címet s ettől az évtől kell számítani ezt az időszakot. (Meg kell azonban említenünk, hogy másfél évszázaddal később Teleki Sándor ezredes már nem igényelte ennek a címnek az előnyeit, és nem is hasznosította. Ellenben igen figyelemre méltó, hogy Párizsból, 1850. május 27-én *Kossuth Lajos*hoz írt levelében — másokat megelőzve — ezekkel a szavakkal tesz politikai hitvallást Teleki Sándor: „*A vallási harcokat megbuktatja a szabadság utáni vágy, az összes szabadság utáni vágy szülni fogja a társadalmi reformot, azaz a szocializmust — ez politikai kétszer-kettő-négyszor*”. 1854-ben pedig a francia L’Homme-ban leszögezte, hogy a nép „hatalmas többsége Köztársaságot akar a maga részére, a világ számára pedig Világ-Köztársaságot”. Hazatérése után később, a kiegyezést követően pedig kitért az elől, hogy főrendiházi tagként vegyen részt a politikai életben, mert: „*En azt hiszem és vallom, hogy vagyon nem adhat jogot, ezért nem vagyok virilis*. Szerintem a születés sem adhat jogot, ezért nem megyek a főrendiházba”. Íme, az egykori nevelő, *Táncsics Mihály* és a barát, Petőfi Sándor gyökeret vert tanításai!

Ezekkel az adatokkal újlag megközelítettük a somfa eredetének idejét, de még inkább pontosítja azt Teleki Sándor Koltón írt 1847. szeptember 15-i levele. Ez teljes összhangban van Bozga Gergely óta őrzött hagyománnyal s elfogadható, hogy a zsidói csatát követően 1705 végén vagy 1706 elején ültették el a somcsemetét. Kérdés, hogy ki vagy kik? Erre találunk választ Teleki fent hivatkozott levelében, s ezt egészíti ki az isaszegi hagyomány is.

Teleki Sándor előjáróban megírja, hogy Koltót és a pár száz méterre levő szomszédos Katalinát kálvinista magyar emberek lakják, majd rátér a hagyományra: „*Kun telep vagyunk, s amikor Rákóczi bejött nagy Magyarországból a Kővári várba, gárdája lekísérte, nem akarták leghagyni urukat, megtelepedtek a Katalin prédiumon, s innen mentek vissza maguknak asszony embereket hozni a Kánahán alföldről, kikkel aztán nemzetségről nemzetségre szaporodtak.*”

Íme, ismét a zsbíói csatát követő időponttal találkozunk, hiszen a kővári látogatás hitelességéhez és időbeliségéhez kétség nem férhet. És itt kell rátérnünk ismét Vay Ádám generálisra, aki a fejedelem testőrségének parancsnoki tiszte mellett Jász-kun kapitány is volt. Rákóczi gárdája, testőrsége elválaszthatatlan Vay Ádámtól, s ez a kapcsolat adhat magyarázatot arra is, hogy miért a Kúnságból hoztak maguknak asszonyokat.

Elképzelhető tehát, hogy Rákóczi 1705. évi utazásakor vagy letelepedésüket követően, ezek a kuruc katonák és asszonyaik ültették el Koltón a somcsemetét. Ezzel a következtetéssel szemben más lehetőséget őriz az isaszegi hagyomány, melynek emléket Szathmáry Zoltán, a falumúzeum vezetője őrizte meg.

Isaszegen már volt egy somerdő, mely a háborús esemény következtében kipusztult. Erről az erdészek körében az a hagyomány öröklődött, hogy valamikor a koltói somfáról hozott magokból telepítették ide a fákat. Legérdekesebb azonban a hagyománynak az a része, miszerint:

„*Koltóra maga II. Rákóczi Ferenc fejedelem vitte Sárospatakról a somcsemetét és ültette el.*”

Utóbbinak sem Koltón, sem Sárospatakon nem találtam emlékét, tehát ez a rész csak legendaként értékelhető. Bár meg kell jegyeznünk, hogy 1705-ben, amikor Vay Bottyán vette át a Duna-Tisza közének védelmét és dunai híd felállítását tervezték, maga Rákóczi is járt ezen a vidéken. Július 1-én Ócsáról küldte szét országyűlési meghívóit, majd Vác felé indult, közben július 3-án Gyömrőn, 4–5-én Rákoscsabán, 7–8-án a veregyházi táborban tartózkodott. Megfordíthatjuk a hagyományt. Nem lehetséges-e — ha megtörtént —, hogy elsőként a Jász-Kunság területéről került egy somcsemete Sárospatak érintésével Koltóra? Majd később onnan ismét vissza Isaszegre? Az azonban bizonyos, hogy Rákóczi gárdájának vagy asszonyainak szerepe lehetett a somfák elültetésében, amelynek lombjai alatt a köaszton Petőfi a Szeptember végén-t megírta.

A költő emléke iránti tisztelet vezette az elmúlt években a koltóiakat, akik Petőfi fájáról egy ágat metszettek le, és a Teleki kastély bejárata előtti kis parkban helyezték el, ahol megfogant.

Petőfi somfája két szabadságharc emlékét őrizi Koltón, de most már Isaszegen is, ahol a Falumúzeum Baráti Köre 1977. október 9-én, a magyar–lengyel néphadsereg közös ünnepén húsz somcsemetét ültettek el a honvédsíroknál, elsőként a Petőfi által megénekelt Lenkey-huszárokat hazaindító Harsányi Bálint síremlékénél. A magokat dr. Szele Lajos 1974-ben hozta Koltórról, s az isaszegi erdészetnek adta át gondozásra. A különböző társadalmi szervezetek tagjai ültették el a kis fákat, egyiket Teleki Sándor ezredes szepunokája, a fiatal Teleki Sándor.

Igy él majd Rákóczi és Petőfi somfája Koltón és Isaszegen akkor is, ha a régi törzs nem hajt már új lombot.

Dr. Kovássy Zoltán

